

НАЦИОНАЛНА ХУДОЖЕСТВЕНА АКАДЕМИЯ

ФАКУЛТЕТ ЗА ПРИЛОЖНИ ИЗКУСТВА

КАТЕДРА „МЕТАЛ“

**БЪЛГАРСКА СКУЛПТУРА ОТ СТОМАНА
ЗА ПУБЛИЧНИ ПРОСТРАНСТВА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна

и научна степен „доктор“

Докторант: Михаела Руменова Каменова

Научен ръководител: проф. Богомил Николов

София, 2019

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	2
УВОД	3
I. СКУЛПТУРА ОТ СТОМАНА, ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД И ХАРАКТЕРИСТИКА НА МАТЕРИАЛА.....	8
I.1 Исторически предпоставки за появата на скулптурата от стомана.....	8
I.2 Развитие на стоманената скулптура в световен мащаб.....	10
I.3 Развитие на стоманената скулптура в България.....	12
I.4 Технически характеристики на материала стомана.....	14
II. ТЕНДЕНЦИИ И НАПРАВЛЕНИЯ, СВЪРЗАНИ СЪС СКУЛПТУРАТА ОТ СТОМАНА В БЪЛГАРИЯ.....	16
II.1 Термини и понятия, течения и направления.....	17
II.2 Скулптура от стомана в изложбени пространства.....	18
III. ПУБЛИЧНИ ПРОСТРАНСТВА И СКУЛПТУРА ОТ СТОМАНА.....	21
III.1 Природна и градска среда.....	22
III.2 Скулптурни паркове.....	25
III.3 Други скулптурни обекти, ситуирани в публични пространства.....	25
III.4 Българска скулптура от стомана извън пределите на страната.....	26
IV. БЪЛГАРСКА СКУЛПТУРА ОТ СТОМАНА, СЪЗДАДЕНА ПО ВРЕМЕ НА НАЦИОНАЛНИ И МЕЖДУНАРОДНИ ПРОЕКТИ.....	27
IV.1 Симпозиуми.....	28
IV.2 Индивидуални проекти и други мероприятия	30
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	30
ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	32
СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ НА АВТОРА ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА.....	34

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Дисертационният труд се състои от две книжни тела – текстова част и приложение със снимков материал, изобразяващо някои от изследваните примери.

Текстовата част е съставена от 232 страници, съдържащи следните раздели: увод, изложение (съставено от 4 глави), заключение и списък на използваните източници (библиография). Библиографското описание на използваната литература се простира в 14 страници, като включва 171 заглавия, от които: книги, сборници и монографии - 31; каталози и албуми – 18; статии – 21; сп. „Изкуство“ – 38; сп. „Проблеми на изкуството“ – 8; „Промишлена естетика и декоративно изкуство“ – 10; „Арх & Арт“ – 10; чуждоезични издания – 12; интернет източници – 13. В библиографията е включен списък с 17 интервюта, проведени с български скулптори по темата на дисертацията.

Приложението към дисертационния труд включва 344 броя илюстрации (141 от които са авторски, 50 предоставени при провеждане на интервюта по темата на дисертацията, 153 от различни източници) в 111 страници.

УВОД

В увода е представено изложение на проблема, аргументирано с избора на темата, формулирани са обектът, предметът, целите и задачите на изследването, както и структурата на дисертационния труд. Очертани са времевите граници на разглежданите примери, въведени са важни понятия, посочени са водещите методи, които се използват.

В отделните глави са разгледани различни проблеми, свързани с темата. Чрез описателен анализ, допълнен от сравнения, изследването проследява отделни прояви в творчеството на български скулптори, работещи с материала стомана, въз основа на конкретни примери за техни произведения.

В дисертационния труд скулптурата от стомана е споменавана най-общо като „стоманена скулптура“, но в увода са въведени и други аналогични термини: „стоманена пластика“ и „желязна скулптура“, „заварена скулптура“, „феропластика“, „металопластика“ – названия, свързани с този тип скулптура, утвърдени и наложили се в световната и българската специализирана литература.

Актуалност и значимост на темата:

Основен проблем в настоящето изследване е доказване на твърдението, че българската стоманена скулптура се развива като отделен жанр, свързан с различни тенденции в скулптурата, който има своите проявления в публичните пространства.

Интересът по темата възниква с поставянето на въпроса какво място заема скулптурата от стомана в историята на изкуството и в българската скулптура, какви са нейните специфики и каква е нейната значимост. Използването на похвати, чрез които някои художници от епохата на модернизма боравят и включването на стоманата като материал за изразяване, поставят въпроса доколко тези революционни за времето си идеи и тенденции оказват влияние и

намират своите проекции в българската скулптура. Отделянето на стоманената скулптура като жанр от общата история на изкуството е застъпено в световната специализирана литература, но не и в българската. Тези проблеми заслужават задълбочено разглеждане, именно те са определящи при избора на темата на настоящето изследване.

За да се проучи адекватно проблематиката на този вид творби и да бъдат направени съответните анализи и изводи, е необходимо да се познава и разбира историческото развитие и характерните особености на художествения ни опит в тази област.

Чрез изследването на стоманените скулптури и обекти може да се обогатят знанията и разбиранията в сферата на художествената практика. Може да се разсъждава в съвременен контекст върху връзката на стоманената скулптура със заобикалящата среда, като се разгледат задълбочено произведенията, експонирани в публични пространства. Настоящото изследване се стреми не да оценява тези творби, а чрез научен анализ да попълни известни празнини в сферата на изкуствознанието, чрез систематизиране и описание на примерите.

Практическа значимост на темата:

До момента не е анализирана българската стоманена скулптура като явление, както и взаимовръзката на този вид скулптура с публичните пространства. Изследването засяга и акцентира върху проблематиката, свързана със стоманената скулптура и откритите пространства в идейно-смислова и практическа насока. Актуалността на проблема и необходимостта от неговото разглеждане се предопределят от липсата на недостатъчно задълбочени изследвания в тази област.

Основен проблем и граници на изследването:

При задаването на темата на дисертационния труд е заложен основният проблем на изследването, който обобщава определен вид скулптура – „стоманена скулптура“, като част от пластичните изкуства, установяваща се трайно в българската култура през последните години. В изследването се включва разглеждането на голям брой примери художествена пластика, в които

определящ е материалът стомана. За дефиниране и отделяне на този жанр, ключово значение имат процесите на развитие на българското изкуство, художествените образователни структури в дадения период и влиянието на световните тенденции. Друг важен аспект е синтезът на скулптурата с публичните пространства, като изкуство в пряк контакт с окръжаващата ни среда, създадено с изразните средства на съвременната епоха. Проблемът с приемствеността на стоманената скулптура е породен от различни зависимости, примерите в тази посока са много, а едно такова изследване би допринесло за разширяване на представата относно темата, както и по-толерантно отношение към значимостта на този вид скулптура.

За доказване на основния проблем е необходимо задаването на ясни граници, свързани с темата, целите и задачите на дисертационния труд. За тази цел е необходимо да се направи паралел между световната и българската практика в скулптурата от началото на XX век до днес, поради тяхната обвързаност. Политическата обстановка в нашата страна след 1944г. забавя прехвърлянето и развитието на някои процеси и идеи, свързани с изкуството. Това определя поставянето на следните географски и хронологични граници в изследването: разглежданият период обхваща развитието на българската скулптура от стомана в периода от 60-те години на миналия век до 2018 година.

Предмет и обект на изследването:

Предмет на изследването е стоманената скулптура и различните ѝ проявления, изразени в стилови и жанрови характеристики.

Обект на изследването е стоманената скулптура за публични пространства, като част от съвременното българско изкуство, свързана с жизнената и природна среда на човека.

Цел и задачи на изследването:

Цел на изследването е да се проследи и систематизира развитието на новопоявилата се стоманена скулптура, като се допълни и обогати информацията, представяща новите тенденции в съвременното изкуство. Да се разгледат и

анализират конкретни примери в българската практика, свързани с поставения проблем.

За реализиране на целите е необходимо решаването на следните задачи, поставени още при първоначалното изграждане на план за работа по дисертацията. Да се разгледа скулптурата от стомана в контекста на световното изкуство от началото на XX век и да се анализират предпоставките за нейното възникване. Да се разграничат и формулират белези и критерии, свързани с общите характеристики на видовете скулптура от стомана. Да се проучи и анализира скулптурата от стомана, като част от произведенията в публични пространства, нейното вписване в културно-социалната среда, акцентирайки върху общата проблематика на съвременния синтез между скулптурата и заобикалящата среда, както и контакта със зрителя. Да се установи дали българската стоманената скулптура продължава да се развива и до колко е съвременна. Да се изследват и анализират теоретичните материали от специализираната литература, засягащи изследваната област. Настоящото проучване ще допълни описаните до момента данни за творческа активност на някои български скулптори, работещи в сферата на металопластиката за публични пространства.

Методология на изследването:

Набелязаният проблем и заключенията, изложени в текста са изведени чрез систематизиране на исторически и теоретични, библиографски и практически сведения. За постигане на достатъчно задълбочено изследване, в различните етапи на работа са приложени различни методи и подходи. Поради спецификата на темата на изследването, търсенето изисква интердисциплинарен подход. Изследователските способности, които са използвани в процеса на проучване са: системен, синергетичен, комплексен, аналитичен, емпиричен, исторически, биографичен.

За да се проследи развитието на българската скулптура от стомана, се изисква историографски метод. Чрез сравнителен анализ на произведенията от посочените периоди са описани влиянията, запазващи актуалност и своя позиция

в съвременното изкуство. Разгледани са отделни произведения от стомана в публичното пространство на базата на емпирични методи. За да бъдат направени необходимите обобщения, се изисква аналитичен подход през целия процес на работа.

Чрез употребата на конкретните научно-изследователски способности, дисертационният труд има конвергентен характер.

Използвани материали за разработката:

В дисертацията е използвана информация от: книги, албуми, монографии, интервюта с автори, публикации в списания, публикации в интернет и съществуващи резултати в други изследвания, свързани с темата на труда.

На базата на фактологичния материал, проучен по време на изследването, се очертават проблемите и тенденциите, свързани с металната пластика в последните десетилетия. Освен оценката на художествената критика е взето и мнението на утвърдени автори, преподаватели и специалисти, работещи в сферата на скулптурата и приложните изкуства. Разгледани са примери от творчеството на студенти, обучаващи се в тази област, които формират най-младото поколение артисти.

Постиженията на скулптурата в България до 1990г. са последователно разглеждани в различни изследвания от художници, историци, социолози, колекционери, галеристи и др. Историческото развитие на металопластиката, проследено и класифицирано чрез посочени произведения, в известна степен определя и съвременните процеси и тенденции в този жанр. Автори като Венета Иванова, Борис Климентиев, Бисера Йосифова, Георги Лозанов, Димитър Грозданов, Мария Василева, Диана Попова, Елена Попова, Руен Руенов, Тодор Тодоров и др. са допринесли за част от изучаването и развитието на българската метало пластика. Техният различен поглед над проблемите и тенденциите в развитието на българската скулптура спомага за проследяването на стилови и композиционни аспекти на металната пластика. Съществува ограничен архивен материал, който засяга отделни произведения от публичната скулптура. Анализите, които присъстват в отделните публикации, са свързани с

разнообразни скулптурни творби, създадени по време на общи мероприятия и в редки случаи с пряка връзка към българската скулптура от стомана за публични пространства. Неоспорим е приносът на изследванията в областта на екстериорната скулптура до 90-те години, но за периода на съвременност липсват цялостно очертани позиции от страна на българските изкуствоведи.

В настоящата дисертация класифицирането на примерите се обособява в отделно приложение – албум, съдържащ визуална информация за художествените пластики. Подборът на илюстративния материал към труда е съобразен с конкретната проблематика и е използван като допълнение, съобразно нейните цели и задачи.

I. СКУЛПТУРА ОТ СТОМАНА, ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД И ХАРАКТЕРИСТИКА НА МАТЕРИАЛА

Основна задача в първа глава е да се формулират предпоставките за възникването на скулптурата от стомана в съвременния ѝ облик. С цел по-ясното очертаване на тези процеси се проследяват събития от исторически и социално-икономически характер, имащи отношение към развитието на скулптурата от стомана в света и в България. Обръща се внимание на значението и ролята на материала при създаване на скулптурно произведение за публични пространства. Описани са характеристиките на стоманата и възможностите за обработка с художествена цел. Сплавите на желязото са разгледани като траен материал, използван за реализация, чрез описване на техните свойства и променливостта им в зависимост от външните условия.

I.1 Исторически предпоставки за появата на скулптурата от стомана

Скулптурата може би е най-близкото изкуство до действителността на човека, тя присъства в пространството по един реален и материален начин. Ако погледнем исторически развитието на скулптурата през епохите, тя винаги е била начин за изобразяване на човешкия мироглед, способ за въплъщаване и

пропагандиране на различни идеи, било то политически, религиозни, духовни или чисто философски. Още от древността на територията на нашите земи стоманата е използвана за направата на предмети за бита и в изкуството. Примери за това откриваме в специфични експозиции, излагани в археологически, исторически, етнографски музеи. Приложението на тези артефакти е различно, те могат да бъдат изделия с идеологически характер, култови предмети, накити, като всеки от тях носи своята художествена стойност. Както всяко друго изкуство, скулптурата постоянно се видоизменя и борави с различни изразни средства, в зависимост от техническите постижения и тенденциите на епохата, в която се създава. Във всяко време и култура материята, от която се изпълняват скулптурните произведения, е в пряка връзка с тяхното идейно и пластическо съдържание.

Размиването на границите между видовете и жанровете в изкуството през XX век и излизането на произведенията от пространствата на галериите дава своето отражение в съвременната художествена среда. В скулптурата навлизат все повече влияния от архитектурата и дизайна или обратното. В днешно време тези различни по предназначение изкуства си помагат взаимно чрез заимстване на технологични похвати, водещи до сходни качества, външни белези и резултати. Така някои скулптурни произведения придобиват изчистената визия на дизайнерските обекти или съчетават конструктивни елементи, присъщи на архитектурните композиции. Още от дълбока древност стоманата е употребявана като съпътстващ елемент в архитектурата и строителството. Примери за това са обковите, функционалните елементи на вратите (ключалки, панти), огради, решетки, парапети и различни видове сечива – неизменна част от публичното пространство много преди появата на свободно стоящата скулптура от стомана.

Стоманената скулптура за публични пространства води своето начало от настъпилите промени в края на XIX и през XX век. Нейните характеристики, носят белега на модерното изкуство, което се свързва с революция във визията, естетиката и смисъла на скулптурата, спрямо предходните епохи. По време на

„новата желязна ера“ (индустриалната революция) започва масовата употреба на стомана в строителството. Символ на технологичния напредък са първите по-мощни примери за стоманени и чугунени конструкции (дворецът „Кристъл Палас“ в Лондон, Айфеловата кула в Париж, редица мостове и куполи на железопътни гари в Европа и САЩ, българската желязна църква в Истанбул, Турция и др.).

Повлияно от тези процеси, изменянето на формата и съдържанието в скулптурата става бавно и постепенно, влияят и редица други фактори, чисто смислови и идеологически характеристики на времето. Привлечени от този нов начин за пространствено конструиране, скулпторите заимстват някои основни принципи и създават нов тип пластични решения.

I.2 Развитие на стоманената скулптура в световен мащаб

За дефинирането на понятието скулптурата от стомана за публични пространства са посочени исторически факти, свързани с приложните изкуства и архитектурата – направления, предшестващи появата на този вид съвременна пластика. Различният подход в технологичната употреба на стомана за художествени цели е предпоставка за някои съществени промени, възникнали в изкуството. За да се докаже значимостта на желязната скулптура, е редно да се обърне внимание на нейните проявления в световен мащаб, проследявайки развитието на скулптурата от този материал периодически. XX век поднася нови възможности за конструиране и организация на триизмерната композиция, за експериментиране в модерната скулптура, включително смесването на различни материали и желязо. Създават се нови форми на равновесие, стилистиката се променя, откриват се нови възможности за игра с пространството. „Въздухът“ в самата скулптура става определящ, като участва в нея, а не просто я заобикаля. До този момент скулптурата и живописата са реалистични, в някои произведения този образ е по-условен, в други по-близък до действителността. С възникването на модернизма започва отдалечаване от натурното изображение, като се стига до така нареченото „абстрактно изкуство“. По време на този процес много

зависимости и правила в изкуството се променят. В скулптурата, при която до сега основни качества са обемът и масата, започват да навлизат линията и петното, пробиви във формата, тя придобива нова същност - „нефигуративност“. Освен социално-икономическите и политически промени, като предпоставка за случващите се трансформации могат да се определят и търсенията на някои художници, като Роден, Пикасо и Матис, чиито творби развиват нови тенденции в изобразителното изкуство, макар и все още в границите на фигуративното. В този период може да се забележи влияние от различни култури и отминали епохи, като праисторическото, африканското изкуство, изкуството и естетиката на Далечния изток и др. Скулптурата започва да борави със знакови изображения, провокиращи възприятията на зрителя. Самият материал за изпълнение на творбите започва да играе важна роля в смисъла на произведението – глината, камъкът, дървото, металът, боята се натоваарват с нова символика, която носи съдържание, препращащо към идеята.

Каталунският художник Хулио Гонзалес се смята за един от първите автори, работещи в техниката на „заварената скулптура“¹. В този период Гонзалес има много съвместни проекти с Пикасо, който от своя страна ще продължи да създава произведения в жанра. Един от основните стилове, в които железните сплави и индустриалния метал са със съществено присъствие, е конструктивизмът. Наум Габо и Антоан Певснер, Татлин, Малевич, Браноф-Росин и Родченко внасят съвсем нови тенденции в изкуството в Русия. Тези години могат да бъдат наречени „Триумфът на Желязото“. Появяват се нови течения в изкуството и в частност скулптурата от стомана, като асамбляжа, абстракционизма, кинетичната скулптура, редимейд, минимализъм, концептуализъм и др. Освен изброените – пионери в скулптурата от стомана, с този материал през следващите десетилетия работят и редица световно известни имена като Хенри Лауренс, Александър Калдер, Вера Мухина, Жан Тингели, Сезар, Арман, Дейвид Смит, Чилида, Ричард Сера, Робърт Джейкъбсън, Робърт

¹“Welded sculpture” – термин, използван в световната литература за скулптура, направена посредством метода на заваряване .

Мюлер, Бернард Лугинбюл, Берто Ладера, Антъни Каро, Александър Либерман, Марк Ди Суверо и др. Тези съществени промени в световната скулптура дават отражение и в развитието на българското изкуство. В търсене на идентичен израз и съчетание на съвременни похвати, нашите автори преосмислят облика на българската скулптура.

В световната история на изкуството понятието стоманена скулптура се утвърждава като жанр и важен етап в развитието на пластическите търсения, досега този все още актуален проблем не е застъпван или е частично засяган в българската специализирана литература.

I.3 Развитие на стоманената скулптура в България

Изкуството може да бъде разграничавано по различни начини, спрямо стилове, жанрове, епохи и др. Скулптурата като дял от визуалните изкуства сама по себе си също има своите стилови и жанрови характеристики. Новите тенденции в рамките на пространствено-пластичното третиране на средата, предоставят възможността стоманената публична скулптура да бъде разгледана като ново за България течение в скулптурата.

Политическата обстановка в България преди 1989г. категорично определя развитието на приложно-декоративните и монументалните художествени форми. Монументалната скулптура от този период се различава от съвременната публична пластика, но е обвързана със сходни като проблематика зависимости с окръжаващата среда. Преминаването към демократична система на управление в страната през последните 30 години оказва съществено влияние върху естетиката на художествените произведения.

През 60-те и началото на 70-те години на XX век се забелязва развитие на пластическите възгледи и едно по-сложно взаимоотношение на изкуството с реалността. Навлизането на модернизма в българското изкуство дължим на много автори, творещи в различни жанрове. Тяхната работа се отличава с друга чувствителност, смело представя и заявява нови позиции. В областта на

скулптурата се появява ново поколение: Величко Минеков, Димитър Бойков, Томас Кочев, Александър Дяков, Галин Малакчиев, Альоша Кафеджийски, Валентин Старчев, Крум Дамянов, Маргарит Цанев – Марго, Георги Чапкънов, Михаил Бенчев, Стефан Кочев, Виктор Карагюлев, Любен Прахов, Иван Нешев и др. Част от тях създават и пластика от стомана. В този период контактът на тези творци със западноевропейските колеги е силно ограничен. Информацията за случващото се по света достига под формата на откъслечни статии или книги, илюстриращи актуалните тенденции. Но ролята на твореца и тук, и там е да пресъздава времето, в което живее.

Тенденцията да се създават такива скулптурни произведения в България от 60-те години на миналия век продължава и до днес. Понякога авторите използват стоманата за експерименти, а в други случаи за търсене на нов пластичен изказ. През 70-те процесите на относителна либерализация на творческия изказ са естествено продължение на насоките от предходните години. В организираните изложби все по-активно участва и новата генерация скулптори, като: Божидар Козарев, Боян Радославов, Митко Динев, Ангел Станев, Емил Попов, Иван Славов, Иван Русев, Христо Харалампиев, Стефан Лютаков и др. В страната се организират голям брой конкурси за обществени поръчки, увеличава се броят на културните събития, откриват се множество нови институции, галерии, музеи и др. Фактът, че по това време работят съвместно и няколко поколения скулптори, предопределя разнообразието и активността в тази сфера.

Характерните особености на стоманата благоприятстват търсенето на по-различен художествен ефект от този на традиционната употреба на бронза и други цветни метали. Материалът дава възможност за свой уникален тип третиране, което води до преосмисляне на работния процес и по-големи възможности за изграждане на форми и структури. Стоманата се използва още от древността, но с внедряването на различни нови методи на обработка се разширяват и посоките за създаване на художествени произведения. Развитието на промишлеността и строителството, новият тип стоманени конструкции в

градовете, все по-масовата употреба на индустриален метал за новостроящите се сгради предоставят остатъчни материали, които могат лесно да бъдат усвоени.

За активизиране процеса на използване на стомана за художествени цели допринасят организираните национални и международни симпозиуми, като част от тях са специализирани за скулптура от черен метал. Тези мероприятия дават възможност за колегиално творческо общуване и обмяна на опит и идеи между участниците, като дават поле за изява на нови пластически търсения. От средата на 80-те и през 90-те започват да се появяват и все повече алтернативни форми на изкуството. Частни галерии, различни дружества и институции спомагат за развитие на изкуството, което изгубва държавната си подкрепа, заради политическите и икономически промени в страната. Това е периодът, в който се организират голям брой хепънинги, различни акции, пленери, пърформанси, концерти. Някои творби се определят като форми на авангард и неконвенционално изкуство (алтернативно изкуство). След 2000г. и до днес, поради липсата на достатъчно държавно финансиране, монументална скулптура се реализира все по-рядко. Изкуството започва да завладява нови територии, да борави с друг език.

I.4 Технически характеристики на материала стомана

Изборът на материал за реализация на скулптурно произведение е от особена важност. Замислянето и осъществяването на една творба е специфичен процес при всеки автор. Чувствителността, с която е натоварена композицията и авторският почерк в произведенията са основата на разнообразието в изкуството. Когато говорим за скулптура в публични пространства, изборът на достатъчно здрав и устойчив материал, съобразен с мащабите на произведението, изисква задълбочени знания не само в художествената, но и в инженерната, архитектурната и други области. Скулптурите трябва да бъдат достатъчно добре съобразени и мащабирани в пространството, в което се намират и да са безопасни за околните. Ако разгледаме примерите в България, основните материали за осъществяване на скулптура, ситуирана в природна, паркова или архитектурна

среда, са разновидностите на камъка, бетона, керамиката, дървото и лят метал. Впоследствие започва да се използва и стомана, като тя бива употребявана по няколко различни начина – като конструктивен елемент, като свързващ елемент или като материал за изграждане на цялото художественото произведение. Железните сплави не се използват често като материал за леене, но през последните години се превръщат в популярен материал за директна работа чрез техники, подобни на тези на ковача.

Под термина желязо основно се разбира химическият елемент със символ Fe, а не определена желязна сплав. И по-назад във времето съществува съществена разлика между желязо (меко желязо) и стомана. Мекото желязо не се закалява, а стоманата се поддава на закаляване и по този начин се увеличава нейната твърдост. „Според новите норми обаче общото наименование на ковките сплави на желязото, независимо от начина на тяхното получаване и от това дали се поддават на закалка или не, е стомана.“² Най-общо казано, стоманата е сплав, съставена от желязо (химичен елемент, метал, с атомен номер 26 и символ Fe) и въглерод (химичен елемент, неметал от група 14 със символ C), в която съдържанието на въглерод варира в границите от 0,025% до 2,14%. По-крехките съединения, които не се поддават на пластична деформация нито в студено, нито в загоряло състояние са с по-високо въглеродно съдържание. Общото название за тези сплави е чугун. Освен въглерод стоманите съдържат и други примеси – манган, фосфор, сяра, силиций, следи от кислород, азот и алуминий, които се обособяват като легиращи елементи и примеси.

Стоманеният материал се произвежда и търгува под определена форма, отговаряща на нуждите за масово потребление. Листове ламарина, тръби с кръгово и квадратно сечение, пръти, винкели и разновидностите на профилния метал са един от основните материали, използвани в днешно време за конструктивната скулптура. Тези стоманени елементи могат да бъдат

² Балеvски. А, Металознание, Държавно издателство техника, София, с.219 1972г.

комбинирани по много начини. Тяхното съчетание до голяма степен определя визията на изградените структури, било то в сферата на архитектурата и строителството, дизайна или скулптурата. Свободата в изкуството и различните техники за обработката на стомана, предоставят възможност съвременната скулптура да бъде материално създадена от най-различни като състав видове стомани. Голяма част от скулптурите се изпълняват от готови елементи, при други за постигането на желаната форма и ефект се изготвят специално изработени детайли. Основните техники и технологии за работа са: термичната обработка на стоманата, която включва леене, коване, закаляване, отвърщане, отгряване и нормализация на стоманата. Другият важен момент е механичната обработка на стоманата, която включва редица манипулации като рязане, валцуване, шамповане, пресоване, заваряване, шлайфане и полиране, патиниране и третиране в цвят...

II. ТЕНДЕНЦИИ И НАПРАВЛЕНИЯ, СВЪРЗАНИ СЪС СКУЛПТУРАТА ОТ СТОМАНА В БЪЛГАРИЯ

Във втора глава се обръща внимание на специфични термини и понятия, използвани в модерната и съвременната скулптура. Проследени са течения и тенденции, както в световната, така и в българската скулптура, свързани с реализирани произведения от стомана. Обособени са видовете пластика, изпълнена посредством употребата на желязото и неговите сплави. Изброени са примери за български кавалетни творби от стомана, като прояви, предшестващи появата на скулптурата от стомана в публични пространства.

Между традицията и новаторството разкриваме малка, но съществена част от многообразието в българското изкуство. Стоманената скулптура присъства в творчеството на българските автори, като предлага нови възможности в подхода и процеса на изграждане на композицията. В търсене на идентичен израз, формите на скулптурата са осезаеми и видими в пространството, могат да предизвикат реакция директно, както на тактилни, така и на визуални усещания.

Според процента на метални елементи в композицията, според начина на употреба на материала, разликите в обработката и представянето на скулптурното произведение, могат да се обособят няколко основни типа скулптура от стомана. Било то в изпълнение чрез леене, което дава възможност за свободно моделиране на формата или чрез други технически способности като коване, заваряване, изрязване и др. Въпреки това, много важно за всяка творба остава смисълът, идеята и посланията, които изразява.

II.1 Термини и понятия, течения и направления

Да бъдат проследени течения, които продължават да се развиват е сложна задача, поради непрестанното им оформяне и допълване. В наши дни много често една и съща творба бива категоризирана към няколко течения в изкуството, това се случва заради размиването на границите между жанровете, което е валидно и за пластиката от стомана.

Някои съвременни термини и понятия се налагат и използват все повече и до известна степен обобщават много направления в скулптурата. Термините „Public art“ и „Site-specific art“ могат да бъдат прилагани към голяма част от произведенията, като синтезират и причисляват под общ знаменател различни жанрове в изкуството.

Терминът „Public Art“ или в превод на български „Публично изкуство“, „Обществено изкуство“ е все повече прилаган сред куратори, възложители и художници, той обозначава работна практика в изкуството. Има различни определения за „Публичното изкуство“, но най-общо казано това е изкуство, което може да бъде от всеки жанр, но планирано и изпълнено, за да бъде ситуирано във физическа обществена област, подходящо публично място.

Site-specific art - „Сайт специфик арт“ е термин, употребяван за произведение, което е замислено и изпълнено за точно определено пространство. Творбата не може да бъде преместена от съответното ѝ място, тъй като губи своите качества, защото е замислена специално за него. Сайт-специфик

изкуството се заражда покрай „Лендарт“, но разликата е в материала, използван за направата на творбите. Терминът, специфичен за конкретния обект, често се използва във връзка с инсталационното изкуство, но реално е приложим и в останалите жанрове.

Разделение и категоризиране на скулптурата може да се направи по няколко начина. Освен чрез съображения относно идейно-смислови и качества, отнасящи се към определено направление, скулптурата може да бъде причислена към определена група и според начина на употреба и характеристиките на материала. Според техническите и технологическите си качества видовете стоманена скулптура могат да се обособят веднъж като: Стоманата като конструктивен елемент в скулптурата; Лята скулптура от стомана или чугун; Скулптура от ковано желязо; Скулптура от стоманени листи и профили; Скулптура от стомана в комбинация с камък, дърво или друг метал, както и съвременни материали и др. Но стоманената скулптура може да спада и към течения и направления, като Лендарт, Конструктивизъм, Реди Мейд, Кинетична Скулптура, Тенсегрити структури, Скулптура от скрап, които се характеризират освен чрез материални белези и чрез определено идейно съдържание.

II.2 Скулптура от стомана в изложбени пространства

Скулптурата от стомана като част от съвременните течения и нямаща декоративна насоченост, а пресъздаваща артистични идеи и състояния, започва да се появява на нашата арт сцена постепенно, някак неусетно. Още през 60-те години, нови форми на изразителност успяват да си пробият път до салоните на родните галерии. Времето, в което авторите започват да се противопоставят на утвърдените норми, изважда на показ нестандартни възгледи за пластиката, привличащи бързо много привърженици. За тези определени като бунт прояви изкуствоведът Бисера Йосифова пише: „Несъгласните (сред които бе и Галин Малакчиев) решиха да изразят в сетивната триизмерност на пластиката неща, които нямат покритие във видимата действителност. Така се появи условната образност. В тези криви, субективистични огледала се отрази една втора,

„нова“ действителност, деформираща света на основание на вътрешни травми и наранени стойности.“³

Може да определим стоманената скулптура като част от това движение на противопоставяне, тъй като първите примери за такава скулптура се появяват именно тогава, като част от новите тенденции в пластичните изкуства. Нестандартното в тези решения се изразява в значително разширяване на сюжетно-тематичната линия и търсенето на индивидуален почерк в третирането на поставените задачи. В композиционно-пластическо отношение намалява разказвателният характер, за сметка на което се увеличава емоционалната наситеност на пластиката. На преден план застават чувствителността и естетическите качества на творбата, представени понякога чрез силно изразена експресивност. Категоричността в композицията и конструктивното изграждане на формата започват да играят все по-голяма роля в произведенията. Въпреки че по това време се създават повече паметници и архитектурно-скулптурни ансамбли, художествените търсения в кавалените творби изваждат на показ нови идеи и разширяват възможностите за работа с по-нетрадиционни материали. Кавалетното изкуство позволява широк тематичен диапазон, разнообразие на сюжетите, като подчертава индивидуалния авторски подход и личния избор. За разлика от обществените поръчки и реализацията на монументи, при създаването на кавалетна творба между художника и творбата няма посредник, много по често има възможност за експеримент, съответно развитието на нови идеи и техники на изпълнение е по-лесно постижимо. Разбира се, както и в световната история, първоначално тези нови тенденции се забелязват в произведения, показани в експозиционните пространства на галериите по различни поводи, най-често общи художествени изложби.

Процесите, свързани с промяната, са естествени, преоценката на стойностите в създаването на произведенията, задълбочаването в проблематиката

³Йосифова, Бисера. Първа национална изложба на скулптурата. Изкуство, 1988, № 1,2-7.

на строежа на формите, новата естетизация са неизбежна част от развитието на изкуството. Тези тенденции са важни не само във връзка с обогатяване на изразността в пластиката, но и определят до известна степен социалното ѝ предназначение. Едни от първите примери за стоманена скулптура в България се срещат по време на общи художествени изложби. Някои от произведенията са част от серии творби, които по-късно са реализирани и в публичното пространство и могат да бъдат обособени в няколко категории.

Разграничаваме фигуративна скулптура от стомана, в повечето случаи стилизирана и с експресивно звучене. В тази посока работят автори, като: Крум Дамянов, Георги Чапкънов, Боян Радославов, Петко Арnaudов, Пламен Аврамов, Митко Динев, Петър Минов и др.

Основна линия, която може да проследим в кавалетната скулптура от стомана, е абстрактната композиция. В същността на абстракцията е отхвърлянето на идеята, че изкуство трябва да разчита на форми, наподобяващи предмети или неща, това е нов начин за създаване на изкуство за съвременната епоха. Отказът от реализма е в полза на тази нова посока, в която изкуството вече не е обвързано с теми, рефериращи към реалния свят. Някои художници изследват специално използването на различни материали, докато други търсят най-подходящи начини да предадат собствените си емоции. Примери за такива творби откриваме в творчеството на: Александър Дяков, Михаил Бенчев, Петър Пенев, Петър Ралев, Благой Атанасов, Стефан Лютаков, Тодор Тодоров, Александър Вълчев, Петър Илиев, Стоян Дечев, Ивайло Аврамов и др.

Други примери са произведенията в които присъствието на стомана е допълнителен елемент в скулптурата или обратното - други материали служат като допълнение в стоманената композиция. Такъв тип творби са може би най-разпространени, тъй като съчетанието на различен метод на формообразуване в една пластика създава възможност за разнообразни фактурни и цветови решения, придаващи специфични естетически качества. В тази категория може да

споменем Альоша Кафеджийски, Емил Попов, Ангел Станев, Емил Бачийски, Валентин Господинов, Снежана Симеонова и др.

Наред с новите течения в скулптурата, новите форми на изразителност и съдържание, стоманената скулптура започва да присъства и като елемент в екстериора, като част от публичните пространства.

III. ПУБЛИЧНИ ПРОСТРАНСТВА И СКУЛПТУРА ОТ СТОМАНА

Трета глава е посветена на скулптурата от стомана, ситуирана в публични пространства. Разгледан е основният проблем за синтеза между монументалната творба и заобикалящата я среда, за комуникативността на произведението. Изяснени са методите за създаване на скулптура за конкретно пространство и скулптура, експонирана на дадено място впоследствие. Разграничени са различните видове публични пространства, като възможности за експониране на желязна пластика. Изброени са примери за стоманена скулптура в градска и природна среда, скулптурни паркове, специално обособени места – музеи на открито. Описани са примери за временно разполагане на скулптура в публични пространства (акции, изложби на открито, скулптурни обекти в киното и театъра). Обърнато е внимание на произведения от стомана на български автори, реализирани извън пределите на страната.

За да определим какво точно се подразбира под публично пространство, трябва да дефинираме значението на двете думи в израза. Публично – явно, открито, официално, известно и Пространство – форма на съществуване на материята, която има протяжност и обем. Пространство и време. Участък от земната повърхност, територия.

Като публични пространства се определят местата, които са отворени и достъпни за хората. Като типични публични пространства могат да бъдат коментирани пътищата, улиците, градските площади, паркове, плажове и т.н. В тази категория могат да бъдат включени и интериорите на обществените сгради,

като библиотеките, музеите, гарите, летищата, въпреки че при тях често има ограничения и определени норми за достъп. Много сгради или външни пространства (паркове), които са частна собственост, също могат да бъдат наречени публични пространства, ако целта и предназначението им имат социална дейност. Например, по света съществуват много скулптурни паркове, които са притежание на фондации и колекционери, но те са отворени за посетители и зрители.

Важно е да се отбележи, че публичното пространство е широко обсъждана тема в теоретичната критика във връзка с философията, урбанистичната архитектура и география, визуалните изкуства, културните изследвания, социалните науки и градския дизайн. Терминът „публично пространство“ също често се тълкува неправилно, като бива означаван с друг смисъл, като „място за събиране“, което е елемент от по-широкото понятие за социално пространство.

Излизайки от галерията, ателиетата и закритите пространства, стоманената скулптура придобива ново значение като изкуство в пряк контакт с обкръжаващата среда и зрителя. Понякога водещ момент в този процес е мястото и пластиката има предназначение да организира конкретната обстановка, понякога готова скулптура е експонирана вследствие, с вторично определяне на позицията. И в двата случая качеството на синтеза, намирането на идейно-смысловата връзка, подходящ мащаб и пропорции между произведението и заобикалящата го среда са от основно значение. Съвременните творби в публичното пространство могат да бъдат на различна тематика, да носят информация за даденото място или да бъдат концептуално, конструктивно и пластично обвързани с него.

III.1 Природна и градска среда

По-голямата част от скулптурите в публичното пространство са проектирани и замислени за точно определено място. Но в публичната среда съществуват и друг тип творби, чийто първоначален замисъл не е свързан с

конкретно местоположение. Така формираме два типа скулптура в публични пространства: скулптура създадена за конкретно пространство и скулптура, експонирана на дадено място впоследствие. Честа практика в днешно време са временните изяви в публични пространства. Това могат да бъдат различни акции, пърформанси и хепънинги с цел социализация на изкуството. Други временни изяви в публичните пространства са изложбите на открито – в природна и в градска среда. Ситуирането на скулптура в природна среда включва организираните прояви в различни паркове и градини, но и експонирането в некултивирани, естествени условия. Парковото пространство позволява голяма свобода и предоставя възможност за разполагането на различни видове композиции, както за класически форми, така и за съвременни пластични решения. Повечето примери за скулптура, ситуирана в некултивирана среда, се отнасят към жанра „Лендарт“ (от английски land art – земя/ландшафт – изкуство). Произведенията, създадени в посока Лендарт, са неразделно свързани с даденостите на конкретната натура, изработени са предимно от природни материали като почва, скали, камъни, пясък, лед, сняг, вода, различни органични материали – дънери, клони, листа и др. Въпреки че в една от най-известните работи на Уолтър Де Мария „Полето на мълниите“ основен елемент е стоманата. Други представители на този жанр са Робърт Смитсън, Ричард Лонг, Андрю Роджърс, Анди Голдсуърти, Нанси Холт и др. Произведения, спадащи към този жанр, се правят и в България. Една от често обсъжданите и дискутирани творби е „Воден Змей“ на Веселин Дамянов, създадена през 1983г. по устието на река Велека, Странджа. В тази насока работят и творците от арт група „Дупини“, която обединява артисти с интереси в областта на съвременното изкуство и Лендарт. По време на организираните от тях събития, симпозиуми, резидентски програми, изложби и др. се създават редица произведения и чрез употреба на стомана от български и международни автори.

По-модерните и съвременни форми на скулптурата, взаимодействат активно с природната среда, те изискват друг мащаб и по-различен подход към

материала. Голяма част от скулптурите от стомана, ситуирани в нашите паркове, намира мястото си там вследствие на организирани прояви в публичните пространства, като симпозиуми по скулптура, различни акции, хепънинги, пленери и др. Някои скулптури остават в публичното пространство след като са представени временно в изложби на открито. Разбира се, съществуват и такива, които са изработени специално за местата, за които са предназначени.

В градските пространства преминава голяма част от обществения живот на хората. Компонент на градската среда са и обособените площи пред държавни институции, стопански и жилищни сгради, където често се срещат примери за скулптура от стомана. Скулптурата присъства в тези пространства още от древността, като е подчинена на характерните за времето тенденции. Експонирането на скулптура в градовете предполага по-задълбочена връзка между естетическите качества, идеите и посланията на произведението и архитектурните особености на заобикалящата среда. Ако това съотношение бъде успешно, то произведението би трябвало да бъде сполучливо интегрирано в пространството, в което се намира. Често пъти предварително завършено произведение намира мястото си в дадена среда, като се „вписва“ в нея или тотално ѝ се противопоставя, в зависимост от идеята, с която е създадено.

Като примери за скулптура от стомана в градски пространства може да споменем: „Сферата“ пред сградата на Културния център във Враца с автор Михаил Бенчев; „Дон Кихот и Санчо Панса“ на Георги Чапкънов пред музей „Дом на хумора и сатирата“ в Габрово; „Развитие“ в столичния квартал „Младост“, изпълнена в колектив от Стефан Кочев и Митко Динев; големия „Ескиз“ на Ангел Станев и „Носеща прозрачност“ на Емил Попов пред Националния стадион „Васил Левски“ в София; Паметник в памет на Атанас Кръстев (Начо Културата) в Стария град на Пловдив от Васил Маргаритов и др.

Честа практика е да се изработват скулптури, имащи за цел да рекламират и изобразяват дейността на различни предприятия и заводи, като разнообразяват и естетизират пространствата около и в тях. Примери за такива стоманени

скулптури са: Пластика пред Радио-навигационния завод в град Варна, изпълнена от Альоша Кафеджийски, през 1973г.; Пластика пред Завод Витоша в София; Стоманените скулптури, ситуирани пред „Завод за уникални метални конструкции“ в Кремиковци и др.

III.2 Скулптурни паркове

Разглеждайки скулптурата от стомана в България, може да се каже, че тя има най-широко разпространение именно в парковите пространства и зелените площи на нашите градове. Независимо че не са много на брой, тези паркове са от съществено значение, чрез експонатите в техните пространства са проследими етапи от българската скулптура на базата на селектирани примери. Това са: Скулптурен парк „Оборище“, София, Скулптурната колекция на МВНР, София, както и впоследствие обособилите се като скулптурни изложби на открито: „Крайдунавски парк“, Силистра, парк „Острова“ в Пазарджик и др.

III.3 Други скулптурни обекти, ситуирани в публични пространства

Популярен начин за отбелязване на границите на един град е на входа му да бъде поставен отличителен знак. Често в тези композиции, освен наименованието на града, е включен и някакъв отличителен белег под формата на символ, най-често изобразяван чрез обемна пластична форма. Някои решения са по скоро дизайнерски, но съществуват и такива, които могат да се определят като скулптура, голяма част от тези входни знаци са изработвани от стомана („Летящият Пегас“, входен знак на гр. Благоевград, автор Иван Нешев; Абстракция символизираща плодородие (житен клас) входен знак на Добруджа, Крайпътен знак означаващ и рекламиращ продукцията на люпилня, край село Миладиновци). Може да определим като художествени произведения и някои огради (Оградата на БНР, София с автор Михаил Бенчев) и парапети, допълващи интериора и екстериора на определени пространства и архитектурни комплекси. Други стоманени конструкции, в които може да търсим художествена стойност, са християнските кръстове за храмове (Кръст за храм „Св. Петка“ в м. Рупите с

автор Крум Дамянов) или разположени над и около различни градове в България. Друг тип художествени скулптурни обекти са и часовниците (слънчев часовник в Глазгоу, Шотландия с автор Тодор Тодоров) и часовниковите кули (Часовниковата кула в Хасково с автор Крум Дамянов), ситуирани в публичното пространство, както механичните, така и слънчевите.

Съществуват примери, когато скулптурата може да допринесе за допълнителен смисъл и акцент във филм или театрална постановка. Тази практика по един или друг начин увековечава заснетото произведение. Може да се каже, че киното до известна степен се явява като публично пространство, тъй като е обществено достъпно и основната му функция е да представя по един по-различен начин авторски идеи и търсения. Пример за това е „Феропластиката“ на Александър Дяков, създадена специално за филма на Рангел Вълчанов „С любов и нежност“⁴.

III.4 Българска скулптура от стомана извън пределите на страната

По един или друг повод срещаме българска скулптура дори и в най-отдалечени краища на света. Съществуват голям брой примери за стоманена пластика извън пределите на страната. Тези произведения са част от постиженията на наши автори в различни международни художествени проекти. Примери за това са : „Желязната завеса“, създадена през 1962г. проект на Христо Явашев и Жан Клод в Париж, Франция; Пластика от телекомуникационни части пред сградата на NTT Хирошима, Япония, 1994г. от Георги Чапкънов; „Войник“ на Велислав Минев в парка на община Нилуфер, Турция; „Танцуваща фигура“ на Тодор Тодоров, монтирана в Сидни, Австралия и т.н. Други художници избират да извървят творческия и житейския си път извън територията на страната. Много постижения и успехи, изразени в пластични

⁴ В българската кинематография през годините се срещат и други скулптурни произведения, допълващи сюжетната линия на филмите в които участват. Друг пример за скулптура от стомана в игрален филм е металното дърво създадено специално за „Голямото нощно къпане“ на Бинка Желязкова. Металната пластика все още стои в района на село Варвара, където е протекъл снимачния процес.

примери, са част от българската история на изкуството. Живко Седларски, който се е установил във Франция, където са реализирани и много от неговите произведения - „Птицата“, „Златна тишина“, „Jump“, както и около 80 стоманени дървета, ситуирани на различни места и др. Българската стоманена скулптура присъства както в градски и природни пространства, така и в частни и общински колекции по света. Една от най-големите сбирки на българско изкуство извън пределите на страната е колекцията на Юго Вутен в Геел, Белгия. Вутен е може би и един от най-важните меценати на българско модерно и съвременно изкуство. Негова собственост са повече от 1000 произведения на български автори, част от които изработени от стомана. Това са: „Един тон във въздуха“ на Крум Дамянов, изпълнена по специална поръчка за скулптурния парк, реализирана през 2002г.; „Тайната вечеря“ на Стефан Лютаков; „Спирала“ на Георги Минчев; „Фигура“ на Пламен Аврамов; „Луна, преминаваща през клоните“ на Валентин Господинов и др.

IV БЪЛГАРСКА СКУЛПТУРА ОТ СТОМАНА, СЪЗДАДЕНА ПО ВРЕМЕ НА НАЦИОНАЛНИ И МЕЖДУНАРОДНИ ПРОЕКТИ

Четвърта глава е насочена към българска скулптура от стомана, създадена по време на национални и международни проекти. Описани са примери за пластични произведения, създадени по време на организирани прояви, като симпозиуми, акции, хепънинги и др. Разглеждат се скулптурните симпозиуми, проведени на територията на страната и чужбина, специализираните симпозиуми за скулптура от стомана и развитието им до днес. Посочени са индивидуални проекти на наши автори. Представено е и най-младото поколение скулптори, работещи в тази област.

Организираните прояви са от голяма важност за съществуването на българската скулптура, тези проекти са поле за изява на автори от различни поколения и националности. Голяма част от стоманените скулптури в публични

пространства са изработени по време на такъв тип мероприятия. Работата извън ателието позволява на зрителя да бъде съпричастен с реализацията на произведението, което спомага за интегрирането му. Създаването на скулптура по време на организирани творчески проекти дава една нова посока на развитие на изкуството в България, възможност за изява, преосмислена в посока към скъсяване на дистанцията между съвременното изкуство и публиката.

IV.1 Симпозиуми

В древността тези събития представляват пиршества и угощения, по време на които протичали социални и политически дискусии, в днешно време това могат да бъдат конференции за обмяна и преосмисляне на информация. Скулптурните симпозиуми от своя страна представляват форуми, по време на които отделни автори, в някои случаи от различна народност, се събират, за да работят заедно и да обменят творчески идеи и опит, като създават произведения с цел трайно експониране в среда, определена от домакина на събитието. Има различни видове симпозиуми за скулптура в зависимост от това по какъв начин се изработват скулптурните произведения, съвместно или самостоятелно. Симпозиумите са подходящи за популяризирането и утвърждаването на млади автори, като дават възможност за експериментиране и изпълнение в голям мащаб. Независимо от това, че симпозиуми по скулптура продължават да се организират, мнението за тях е противоречиво, както от страна на широката аудитория, така и на част от творческото съсловие.

Въпреки че металните скулптурни симпозиуми не са най-популярните (като тези за камък и дърво), те са атрактивни, особено симпозиумите за произведения от стоманен скрап, поради достъпността и широкото разпространение на отпадъчния материал, както и поради идеята за рециклирането и претворяването му за художествени цели. Симпозиумите, които включват метална скулптура, се делят на два вида, първият е по-скоро за малка пластика, изработена от цветни метали чрез метода на леенето. Другият тип симпозиуми, включващи широкоформатни скулптури от метал и подходящи за

публични пространства поради възможността за по-бърза реализация на произведението, са ориентирани към скулптура от стомана. Такива са: Национален симпозиум по скулптура в черен метал в Мадан; Национален симпозиум по металопластика „Дръстър“ в Силистра; Международен симпозиум за скулптура в черен метал Перник и др. Голяма част от стоманените скулптури в публични пространства в България са резултат именно от провеждането на симпозиуми. Много наши автори участват и в международни симпозиуми извън пределите на страната. През 1968г. Крум Дамянов участва в едно от първите издания на скулптурния симпозиум в Линдабрун, Австрия, а през 1988г. в създаването на съвместна скулптура “Tor der Erkenntnis” по време на друго издание на симпозиума. Той е първият български скулптор, участвал в събитие от такъв характер. През 1983г. Иван Русев и Иван Славов изпълняват съвместна скулптурна композиция „Фрагменти“ по време на Международен скулптурен симпозиум в Донаварт, Германия. Българско участие има и в Международния скулптурен симпозиум „Баладата на Сепре“ в Швейцария. По време на изданията му със стоманени скулптури се представят Георги Чапкънов, Емил Попов, Цветослав Христов. Георги Чапкънов участва и в редица симпозиуми в Япония и Южна Корея, по време на които реализира голям брой скулптури от стоманен скрап. Голяма роля в житейския, а и в творческия път на Емил Попов изиграват няколко симпозиума в Индия. През 2016г. по време на Международен скулптурен симпозиум в Чанчун, Китай, Георги Минчев изработва голяма скулптура от неръждаема стомана и черен метал „Фрагмент от нещо по-голямо – овално“, след като е завършена скулптурата е ситуирана в паркова среда. Това е само една малка част от участията на български автори в такъв вид мероприятия. Такива прояви продължават да се организират и до днес, както на територията на България, така и в други държави, като създаването на стоманена скулптура продължава да се практикува в зависимост от условията на симпозиумите.

IV.2 Индивидуални проекти и други мероприятия

Индивидуалните проекти като акции, пърформанси, изложби на открито, създаването на временни и трайни инсталации също са поле за създаване на скулптури от стомана. Тодор Тодоров, Венцислав Занков, Петър Минов, Виктор Белмустаков и др. са част от авторите, които излагат големи скулптури от стомана, които могат да се нарекат екстериорни, по време на изложби на открито в публични пространства. От значение са и проектите на много арт групи, като „7+1“, „Н.И.И.Т“, „Градът“, „Де“ и др.

Може да се каже, че развитието на българската скулптура от стомана продължава. Потвърждение за това е неспиращият интерес на авторите да създават нови произведения. Част от най-младото поколение скулптори в страната също изразява своите идеи, осъществени и осмислени чрез стомана. Техни пластики виждаме в общинските и частни галерии, по време на общи и самостоятелни изложби, участие в симпозиуми, дори и под формата на трайно ситуирани композиции в публичното пространство. Съвременните творби и най-младите автори е трудно да бъдат анализирани цялостно, заради късата дистанция на времето и постоянно променящите се тенденции. Произведенията, създадени в последните десетилетия, могат да бъдат обект на допълнителни проучвания, застъпени в други, бъдещи научни трудове.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Скулптурата постоянно се видоизменя и борави с различни изразни средства в зависимост от техническите постижения и тенденциите на епохата, в която се създава. Още от древността стоманата е използвана за направата на различни предмети с художествена стойност. Стоманата присъства в нашето ежедневие и до днес, като продължава да се използва за артистични цели. Съвременната стоманена скулптура е плод на модерното изкуство, следствие на развитието на архитектурата и промишлеността през вековете. Динамичните

промени и непрекъснатите технологични новости рефлектират върху съзнанието на твореца и това на зрителя. Разширяват се границите за предаване на послания от изкуството в публично пространство, чрез различни похвати за влияние върху възприемащото съзнание. Дефинират се нови модели и практики, експериментира се с нови материали, форми и идеи за въздействие. Ползването на различни материали и изразни средства не е самоцел, а следствие на един сложен творчески процес. До голяма степен съвременните форми на изкуството се превръщат не в алтернатива, а в един по-разнообразен и различен начин на представяне, отговарящ на други изисквания и провокиращ различни въпроси, предлагащ нов подход към решаването на някои проблеми. Примерите за съвременна стоманена скулптура са част от тези процеси и част от развитието и осъвременяването на скулптурата. Въпреки по-късната поява на тези тенденции в българското изкуство, те се забелязват в произведенията на редица български художници и приобщават творчеството им към европейските практики. Стоманената пластика във всичките ѝ проявления се развива и в България като жанр от скулптурата, което е потвърдено от огромния брой примери в настоящото проучване. Авторите, работещи в тази насока, се изразяват посредством специфичен пластичен език, характерен за скулптурата на новото време, успявайки да запазят своята идентичност.

Един от основните проблеми, свързани с българската скулптура от стомана, а и не само с нея, е, че съвременните произведения не винаги са добре приети, затова голяма част от скулптурните творби са демонтирани, въпреки че отговарят на критериите, определящи едно скулптурно произведение на открито за успешно.

Скулптурните творби, създадени на територията на нашата страна, нерядко са неподдържани и занемарени, вследствие на което губят част от своите качества или се разрушават под натиска на климатичните условия. Друг основен проблем е, че голяма част от тях не са правилно ситуирани, което ощетява художествената им стойност. Не на последно място идва и проблемът с

отбелязването на информация, свързана с произведението. Много от стоманените скулптури в България нямат указателни табели с наименованието на творбата, автора и времето на създаване.

Разработените теми обхващат обособени проблеми, свързани със стоманената скулптура и нейното присъствие в съвременния свят. Съставена е подбрана класифицирана биографична информация за автори и техните произведения, както и приносите им в определени периоди. Застъпена е проблематиката на съвременната художествена форма, търсенето на нови принципи и разнообразни пластични интерпретации, които са представени чрез описание на творбите и техните автори. В последните десетилетия се установяват нови възможности, спомагащи за изграждането на скулптура от стомана, те търпят разглеждане напред във времето и имат своето значение, както за настоящия труд, така и за бъдещи изследвания.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

На базата на поставените цели и задачи в дисертационния труд се очертават следните приноси:

- За първи път е изготвен научен труд, посветен на скулптурата от стомана в България и българската скулптура от стомана за публични пространства.
- Всеки от употребените в заглавието термини е разгледан самостоятелно, като запознава аудиторията с особеностите, свързани с темата.
- За първи път е направено изследване, в което са включени толкова голям брой примери, които отговарят на критериите, определящи една творба като българска скулптура от стомана за публични пространства.
- Извършено е сериозно проучване на влиянието на световната скулптура от епохата на модернизма, свързано с появата на скулптурата от стомана в България през 60-те години на XX век и развитието ѝ до наши дни.

- Формулирани са белези на българската скулптурата от стомана, които обособяват отделните видове в жанра, като тя е причислена към важни за развитието на скулптурата течения и направления.
- Българската скулптура от стомана е разгледана от гледна точка на синтеза ѝ с публични пространства, анализирани са голям брой примери в България и извън пределите на страната.
- Посочените творби са придружени от описателен анализ и съставят хронологичен преглед с енциклопедична стойност (включените примери са подбрани от голям брой печатни издания, публикации в интернет и проведени дискусии с авторите, които обобщават всички използвани източници на информация, съобразено с изискванията за библиографско описание)
- Изготвено е приложение със снимков материал, което илюстрира голяма част от примерите, включени в дисертацията и представя съвременното, моментно състояние на разглежданите произведения на изкуството.

Всяка от посочените точки е възприета като научно приносна, тъй като засяга неизследвани до момента проблеми, предоставя професионална, достоверна информация и има полезен, описателен характер. Настоящият труд предразполага към допълнителни търсения в посока „българска скулптура от стомана“. Огромният брой произведения, изпълнени в България и извън страната в периода между 1960 - 2018 г., не позволява поместването на всяко от тях в рамките на тази дисертация – това допуска съставяне на подобни събирателни научни трудове в бъдеще.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ НА АВТОРА ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Международна научна конференция „От сетивното към визуалното – „В търсене на идентичността“ – Факултет по Изобразително изкуство, ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“, гр. Велико Търново, 2016г. Изнесен доклад на тема: „Ролята на симпозиумите за скулптура от метал в България. По повод два симпозиума за млади автори“.

Световен конгрес за медално изкуство „FIDEM XXXIV“ – гр. Гент, Белгия. Доклад и презентация на английски език на тема: Iron as an alternative material in Bulgarian sculpture – medals and inspiration. Публикация: Kamenova, M. International Art Medal Federation – FIDEM. MEDAILLES, FIDEM XXXIII Art Medal World Congress Ghent 2016, Magazine of the International Art Medal Federation. Grafisol, Lisbon, 2016, p. 137 – 140.

Каменова, М. 25 години специалност „Метал“ при НХА. С., 2016, с. 42.